
ПРО УКРАЇНСЬКУ РЕВОЛЮЦІЮ 1917–1921 рр.

УДК 94(477.82)«1917/1921»:321

О. Н. Гаврилук, І. О. Гуцалюк

ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ВОЛИНІ У 1917–1921 рр.

Гаврилук Олександр Никифорович, к. і. н., доц. кафедри нової та новітньої історії України, e-mail: romir1991@ukr.net

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, Україна

Гуцалюк Інна Олександрівна, к. і. н., секретар судового засідання,
e-mail: gutsaliuk@bigmir.net

Волинський окружний адміністративний суд,
вул. Словацького, 3, м. Луцьк, 43025, Україна

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлюється діяльність місцевих національних органів виконавчої влади Волині впродовж доби Української революції 1917–1921 рр. Увага звернена на нормативно-правову базу, яка слугувала підставою такої діяльності. З'ясовані види державних інституцій, що виступали уособленням місцевих адміністрацій регіону періоду Української Народної Республіки (УНР) Української Центральної Ради, Української Держави та Української Народної Республіки часів Директорії, їх повноваження. Розглянуто заходи місцевих адміністрацій щодо вирішення в означений історичний проміжок часу злгоденних соціально-економічних проблем життя волинян та власної організаційної діяльності. До перших належали зусилля стосовно забезпечення населення продовольством та товарами повсякденної необхідності. У власній організаційній роботі місцеві органи виконавчої влади увагу звертали на відбір кандидатів на посади державних службовців, підвищення їх фахового рівня, фінансове та інформаційне забезпечення діяльності. Окреслені об'єктивні й суб'єктивні фактори, які зумовлювали труднощі у здійсненні останньої. Ними були непросте воєнно-політичне становище у регіоні, зокрема часта зміна влади, слабкість або відсутність відповідного управлінського досвіду, ін.

Ключові слова: Волинь; повіт; комісар; староста; Українська Народна Республіка; Українська Держава; Директорія УНР.

А. Н. Гаврилюк, И. А. Гуцалюк

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ МЕСТНЫХ АДМИНИСТРАЦИЙ ВОЛЫНИ В 1917–1921 гг.

Гаврилюк Александр Никифорович, к. и. н., доц. кафедры новой и новейшей истории Украины, e-mail: romir1991@ukr.net

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
просп. Воли, 13, г. Луцк, 43025, Украина

Гуцалюк Инна Александровна, к. и. н., секретарь судебного заседания, e-mail: gutsaliuk@bigmir.net

Волынский окружной административный суд,
ул. Словацкого, 3, г. Луцк, 43025, Украина

АННОТАЦИЯ

В статье освещается деятельность местных национальных органов исполнительной власти Волыни на протяжении периода Украинской революции 1917–1921 гг. Внимание обращено на нормативно-правовую базу, служившую основой такой деятельности. Выяснены виды государственных институтов, выступавших олицетворением местных администраций региона периода Украинской Народной Республики (УНР) Украинской Центральной Рады, Украинской Державы и Украинской Народной Республики времен Директории, их полномочия. Рассмотрены меры местных администраций по решению в отмеченный исторический промежуток времени злободневных социально-экономических проблем жизни волынян и собственной организационной деятельности. К первым принадлежали усилия относительно обеспечения населения продовольствием и товарами повседневной необходимости. В собственной организационной работе местные органы исполнительной власти внимание обращали на отбор кандидатов на должности государственных служащих, повышение их профессионального уровня, финансовое и информационное обеспечение деятельности. Очерчены объективные и субъективные факторы, вызывавшие трудности в осуществлении последней. Ими были непростое военно-политическое положение в регионе, в частности частая смена власти, слабость или отсутствие соответствующего управленческого опыта, др.

Ключевые слова: *Волынь; уезд; комиссар; староста; Украинская Народная Республика; Украинская Держава; Директория УНР.*

O. N. Havryliuk, I. O. Hutsaliuk

**FUNCTIONING OF VOLYN LOCAL ADMINISTRATIONS
IN 1917–1921**

Havryliuk Oleksandr, Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor at the Modern and Contemporary History of Ukraine Department, e-mail: romir1991@ukr.net

Lesya Ukrainka Eastern European National University,
13 Volya Avenue, Lutsk, 43025, Ukraine

Hutsaliuk Inna, Ph.D. in Historical Sciences, legal secretary, e-mail: gutsaliuk@bigmir.net

Volyn District Administrative Court,
3 Slovatskoho Street, Lutsk, 43025, Ukraine

ABSTRACT

The article exposes the activities of local national executive agencies of Volyn throughout the Ukrainian Revolution of 1917–1921. Essential attention is paid to the regulatory and legal framework that served as those activities basis. Typology of state institutions and their powers is determined according to their role of the regional local administrations' embodiment during the Ukrainian National Republic (UNR) Central Rada, the Ukrainian State, and the Ukrainian National Republic Directorate periods. It is noted that some relevant organizations belonged to these state institutions. During the UNR Central Rada period, these were so-called district commissariats; throughout the tenure of Hetman Pavlo Skoropadsky such bodies were district authorities and town authorities. District, township, village commissariats represented Volyn local administrations during the Directorate leadership, as well as rural (people's) councils and district military bodies. The measures of local administrations taken to solve actual social and economic issues of Volyn citizens, as well as their own organizational performance within the defined historical period are reviewed. The most significant efforts were made to satisfy the population's daily needs with food and goods of first necessity. At their own organizational work, the local executive agencies paid attention to selecting candidates for the posts of civil servants, increasing their professional level. The issues of attracting financial and informational resources for the administrations' functioning were successfully resolved. Objective and subjective factors, causing difficulties in implementing the latter, were described. They included problematic military and political situation in the region, such as the frequent change of power, weakness or lack of appropriate management experience, etc.

Key words: Volyn; district; commissar; headman; Ukrainian National Republic; Ukrainian State; UNR Directorate period.

Запорукою успішного функціонування загальнодержавного управлінського механізму виступає ефективна робота місцевого апарату виконавчої влади, у тому числі злагодженість дій його підрозділів, відповідне нормативно-правове, штатне й фінансове забезпечення. У цьому контексті зацікавлення викликає процес становлення та діяльності місцевих національних органів влади Волині доби Української революції 1917–1921 рр. Актуальність звернення до означеної теми зумовлюється низкою факторів. Це насамперед відзначення сторіччя початку боротьби української нації у ХХ ст. за здобуття власної державності, уособленням чого стало створення у березні 1917 р. Української Центральної Ради (УЦР). Вагомим фактором виступає зростання уваги дослідників до вивчення проблем місцевої (або регіональної) історії. Такий підхід дає змогу ґрунтовніше вникнути в проблеми минулого малої батьківщини, чіткіше та об'єктивніше вивчити події на невеликій окресленій території українських земель, розглянути їх співвідношення із загальнодержавними процесами, усунути неточності й упущення, що існують досі при висвітленні того чи іншого питання новітньої історії Волині зокрема. Дослідження діяльності українських національних органів влади в цьому регіоні впродовж 1917–1921 рр. важливе й для осягнення складних і неоднозначних проблем, що мали місце в минулому і постають сьогодні перед органами державної влади незалежної України.

Функціонування місцевих національних органів державної влади на Волині у 1917–1921 рр. досліджене лише частково. Державотворчі процеси революційної доби в регіоні знайшли відбиття у праці Д. Дорошенка, який, як відомо, був також безпосереднім учасником тих подій [1; 2]. Певні відомості з теми подає колективна монографія з історії державної служби в Україні [3]. Низку питань проблеми висвітлили О. Дем'янюк у роботі про військово-політичні аспекти розвитку Волині впродовж 1914–1921 рр. [4] та один з авторів цієї статті у науковій розвідці про військово-політичне становище Західної Волині за Директорії УНР [5].

Мета статті — у стислому вигляді розкрити процес становлення й діяльності на Волині впродовж 1917–1921 рр. українських національних органів влади в особі місцевої державної адміністрації. Поняття «Волинь» в історико-географічному

контексті досліджуваного періоду охоплює українські землі в межах Волинської губернії царської Росії. Сьогодні це території Волинської, Рівненської, західної частини Житомирської, північних частин Тернопільської та Хмельницької областей.

Функціонування місцевих адміністрацій регіону доби Української революції розглядається у статті як складник діяльності українських національних органів влади загалом. Відомо, що у структуру останніх входили також земства, міське самоуправління, судові та правоохоронні органи, митні служби, збройні формування тих чи інших українських національних урядів.

Після Лютневої революції й до початку листопада 1917 р. влада на Волині належала загалом Тимчасовому урядові Росії й була представлена тут його комісаріатами на чолі з комісарами. УЦР, а згодом її Генеральний секретаріат впродовж означеного періоду не мали впливу на виконавчу гілку влади Волинської губернії. Процес будівництва місцевих національних державних органів було започатковано з листопада 1917 р., коли повноту влади в Україні взяла в свої руки УЦР. 1 листопада 1917 р. до волинського губернського комісаріату надійшла телеграма від В. Винниченка — голови Генерального секретаріату — з повідомленням про перехід усієї влади в Україні до УЦР та розпорядженням виконувати накази тільки національного уряду [3, с. 436]. Після проголошення Третього Універсалу УЦР державотворчий процес у регіоні набрав ще більшого розмаху; наголос робився на впровадженні дієвої моделі національних державно-управлінських відносин. Однак у практичній діяльності місцеві адміністрації УЦР перейняли не лише повноваження, а й назву вже існуючих комісаріатів.

Одним з перших кроків українських адміністрацій (комісаріатів) повітів Волині стало переведення діловодства на державну мову. Однак ця справа спочатку виявилася не надто ефективною: давалася взнаки невелика кількість кваліфікованих знавців української мови. Ситуацію ускладнювали й непросте військово-політичне становище у регіоні, певна відірваність київської влади від місцевих проблем, її нерішучість, непослідовність у діях. За таких умов волинські повітові комісаріати часто виявлялися неспроможними самостійно вирішити нестандартні суспільно-політичні колізії. Вони скаржилися

у Житомир — губернський центр — та Київ на анархію й безладдя, інформували про селянські виступи, вимагали військ для підтримання порядку. Низьку результативну діяльність місцевої адміністрації також можна пояснити чинністю нормативно-правових актів, введених у дію Тимчасовим урядом; останні на листопад 1917 р. уже не відповідали вимогам часу. З грудня 1917 р. роботу повітових комісаріатів регіону ускладнила агресія Радянської Росії проти Української Народної Республіки (УНР). Більшовицько-українська війна 1917–1918 рр. спричинила еміграцію за межі України багатьох посадових осіб місцевої адміністрації. Навіть після укладення між УНР та блоком Центральних держав Берестейського миру на Волинь повернулися не всі службовці.

Щодо налагодження роботи місцевого державного апарату в нових умовах, тобто за присутності німецько-австрійських військ, то основні заходи тут припали на період з 3 по 11 березня 1918 р. Ситуацію контролював С. Комірний — головний комісар УНР військової смуги, який діяв при німецькому головному комендантові і був наділений найвищою владою на окресленій території. Вжиті ним адміністративні заходи зумовили нормалізацію життя у регіоні: волосні земські управи зібрали податки за 1917 р.; відновлювалося регулярне постачання продовольства й товарів першої необхідності, вулиці та житлові будівлі набували належного санітарного стану, ін. [6, арк. 76, 116, 133].

11 березня 1918 р. С. Комірний передав свої повноваження С. Куриленку — волинському губернському комісарові [7, арк. 28]. У циркулярі до повітових комісарів останній зазначив, що «...влада адміністративна на місцях зараз стала залежна тільки від влади центральної — від уряду УНР. Тому повітові комісари, що є представниками державної влади Української республіки, в своїй діяльності не можуть бути залежні від будь-яких колективів і, як урядові особи, не повинні знаходитися під казна-яким впливом. Моїми співробітниками можуть бути тільки ті особи, які визнають таку політику і вірою, і правдою будуть проводити її до життя» [8, арк. 20].

У квітні 1918 р. С. Куриленко з дозволу міністра внутрішніх справ УНР увів фаховий іспит для тих повітових комісарів, які були затверджені на посаді до 1 лютого 1918 р. Таке рішення

було прийняте С. Куриленком у зв'язку з тим, що, як він вважав, «...більша частина повітових комісарів та їх помічників не відповідали своєму призначенню» [8, арк. 12]. Їх знання перевіряла спеціальна комісія у складі губернського комісара, його помічника, губернського інспектора міліції, керуючого фінансовою палатою, заступника (товариша) прокурора. Повітовий комісар затверджувався міністром внутрішніх справ на посаду лише після того, як виявив відповідні знання на практиці.

Весною 1918 р. з метою заохочення чиновників до державної служби Рада народних міністрів УНР переглянула посадові оклади апарату комісарів й затвердила нові. Згідно з ними луцький повітовий комісар отримував грошову виплату загальною сумою 7200 крб в рік [7, арк. 116–117]. Говорячи загалом про функціонування на Волині державної адміністрації УНР періоду УЦР, можна зробити висновок, що кадри волинських повітових комісарів наприкінці 1917 — на початку 1918 рр. складали переважно службовці, які обіймали посади ще за Тимчасового уряду. Це не могло не відбитися на позиції цих чиновників в умовах більшовицько-української війни. Усвідомивши цей недолік у владній вертикалі УНР, її уряд із завершенням війни вжив заходи щодо заміни кадрового складу повітових комісарів Волині.

Структура місцевої адміністрації губернії за Української Держави (Гетьманату П. Скоропадського, квітень–грудень 1918 р.) в загальних рисах повторювала вертикаль органів державної влади часів УЦР. Частина місцевих інституцій виконавчої влади зазнала зміни назви. Замість губернського та повітових комісарів вводились посади старост. 4 травня 1918 р. волинським губернським старостою став Д. Андро. До 15 травня 1918 р. усі повіти Волині отримали своїх головних посадовців. Старостою Володимир-Волинського повіту був призначений В. Пуцин, Дубенського — Д. Прибильський, Житомирського — І. Арндт, Ізяславського — М. Шабельський, Ковельського — О. Никитин, Кременецького — М. Шмідт, Луцького — Ф. Шлеммер, Новоград-Волинського — Л. Бродський, Овруцького — О. Лалакевич, Острозького — К. Курзенков, Ровенського — Й. Максимович, Старокостянтинівського — Р. Ржевський [2, с. 88].

Визначальними критеріями при призначенні на ці відповідальні посади стали насамперед наявність у кандидата відповід-

ного досвіду роботи, високого освітнього рівня й громадянства України. Складання урочистої обітниці громадянина Української Держави було своєрідним тестом на лояльність до нової влади. Ті, хто відмовлялися її приймати, звільнялися або ж не зараховувалися на службу. Фаховому відбору претендентів сприяло збереження практики призначення випробувального терміну, введеного УЦР. У власній діяльності старости керувалися «Тимчасовим, на час війни, положенням про губернських та повітових комісарів», яке було ухвалене російським урядом ще до революції.

Діяльність старост розгорталася у час, коли ситуація у волинському регіоні була неспокійною. Це пояснювалося наслідками складного суспільно-політичного та військового становища попередніх місяців, втіленням у життя законодавчих актів гетьмана в економічній та соціальній сферах, ін. Особливе занепокоєння влади викликали селянські заворушення. Показовим щодо кульмінації селянського невдоволення став випадок у с. Затурці Кременецького повіту, де мешканцями був вбитий С. Гуляницький — очільник Кременецького відділу Волинського губернського союзу земельних власників [9, арк. 87]. Д. Андро повідомляв міністрові шляхів сполучення, що «...у зв'язку із хвилюваннями в губернії виникають тривожні настрої у населення, оскільки воно недостатньо обізнане із урядовими заходами при новому устрої. Найбільш цілеспрямованим і корисним способом заспокоєння населення є особисті мої бесіди, розпорядження і вказівки при поїздках по губернії, тому такі поїздки є не тільки бажаними, але вкрай необхідними» [10, арк. 1].

Неспокійна внутрішня суспільно-політична ситуація на Волині, в інших губерніях змусила Раду міністрів Української Держави ухвалити закон «Про наділення губернських старост, столичного та міських отаманів правом видання обов'язкових постанов та накладання кар в адміністративному порядку». Згідно з ним волинський губернський староста, міські отамани мали право видавати обов'язкові постанови з питань охорони державного ладу й спокою та накладати в адміністративному порядку кару на винних в порушенні цих постанов. Таким покаранням був штраф (у грошовому еквіваленті не більше 3 тис. крб.) або арешт терміном до 3 місяців. Відмінити постанови міг лише міністр внутрішніх справ [11, арк. 5].

У серпні 1918 р. П. Скоропадський затвердив закон «Про штати і склад управлінь губернських і повітових старост». Згідно з положеннями цього документа староста губернії мав отримувати річну виплату в розмірі 30 тис. крб, повітові старости — 20 тис. крб, повітові старости міст першого розряду — 8400 крб; повітові старости міст другого розряду — 7200 крб [12, арк. 14–15, 4–4 зв.]. Повноцінній реалізації закону, як і діяльності місцевої адміністрації Гетьманату на Волині перешкодили складні воєнно-політичні події осені — початку зими 1918 р. Ними стали поразки військ блоку Центральних держав у Першій світовій війні та капітуляція останніх, різке піднесення антигетьманського руху, повстання Директорії й врешті-решт залишення Гетьманатом політичної арени.

Щодо Директорії УНР, яка прийшла до влади у грудні 1918 р., то вона вирішила процес державотворення на Волині, як і в Україні загалом, здійснювати в дещо іншому, на відміну від двох попередніх українських національних держав, напрямі. В його основу покладалося прагнення побудувати державу радянського взірця, але національну за формою. 5 січня 1919 р. була затверджена «Інструкція для виборів на Конгрес трудового народу України». До складу Конгресу обиралися представники від робітників, селян і трудової інтелігенції за принципом територіального представництва [3, с. 478, 481]. У повітах Волині відбулися з'їзди здебільшого робітництва. Трудовим радам, обраним з їх середовища, а також селянам та трудовій інтелігенції мала належати в регіоні уся повнота влади [13, арк. 3].

Але ще до введення зазначеної моделі місцевого управління (яка практично так і не набула поширення) Директорія відновила інститут комісаріату. Влітку 1919 р. уряд УНР затвердив інструкцію «Про організацію влади на місцях». Згідно з нею в губерніях на всіх рівнях запроваджувалися посади комісарів. Зокрема повітовий комісар уповноважувався організувати повітові, волосні, сільські комісаріати, створювати народні, тобто земські управи й наглядати за їх діяльністю. Також він повинен був сформував народну самооборону, відновити діяльність міліції, займатися підготовкою мобілізації та організувати роботу інструкторів-інформаторів для пропаганди серед населення політики Директорії УНР [3, с. 493–494].

Волинським губернським комісаром став Ф. Сумневич, який, однак, власними силами не зміг організувати належне функціонування у регіоні державних структур УНР. Слабкість тодішньої української влади можна пояснити, зокрема, присутністю в губернії низки деморалізованих військових частин під керівництвом отаманів. Ці збройні групи неодноразово погрожували арештувати того чи іншого комісара повіту [14, арк. 197]. Тому Ф. Сумневич неодноразово звертався до головнокомандуючого українськими військами південно-західного району В. Оскілка з проханнями допомогти йому у наведенні порядку.

Звернення як вид діяльності були властиві й волинським повітовим комісарам. Так, комісар Луцького повіту повідомляв Директорію УНР про усунення від посад і арешти деяких ненадійних осіб, клопотався про грошову допомогу на відбудову повіту [15, арк. 40–42]. Прохання чи навіть вимоги такого змісту були найчастішими у зверненнях керівників місцевих виконавчих структур Волинської губернії. З цього приводу міністр фінансів УНР у червні 1919 р. повідомляв уряд, що «повітові комісари... Волині вимагали виплати з асигнування грошей із готового фонду державних прибутків на різні потреби, не рахуючись із законами і правилами по цьому питанню, що у свою чергу порушує державний фінансовий апарат» [16, арк. 31–31 зв.].

Окрім вирішення фінансових проблем, на посилення ефективності діяльності місцевих органів влади спрямовувалися заходи Директорії щодо налагодження надійного телеграфного зв'язку між центром та регіонами [17, арк. 2]. Вони були викликані тим, що комісари різних рівнів, як і підлеглі їм інституції, часто не передплачували офіційних видань УНР — «Вісника Державних Законів» та «Вісника Української Народної Республіки». Тому місцеві адміністрації, у тому числі й на Волині, нерідко несвоєчасно отримували, а іноді і зовсім не мали відомостей про нові закони та розпорядження Директорії УНР. Це спричиняло їх запізніле практичне впровадження, погіршуючи цим і без того непростий стан справ у різних сферах життя Волині. Після повторного повернення на терени Наддніпрянщини Директорія УНР провела реформування органів власної місцевої виконавчої влади. Окремим відношенням від 24 травня 1920 р. вона доручила Головному штабові замість інституту комісаріату увести посади повітових військових на-

чальників [18, арк. 2, 3–3 зв.]. Запровадження посад повітових, а також нижчого адміністративного рівня посад військових начальників Директорія УНР практикувала також під час Листопадового рейду 1921 р.

Таким чином, уособленням місцевої національної адміністрації на Волині в період Української революції 1917–1921 рр. виступали різні структури. За існування УНР часів УЦР ними були волинський губернський комісар та повітові комісари. Впродовж більш ніж восьми місяців Української Держави (Гетьманату П. Скоропадського) такими органами влади були волинський губернський староста та старости повітів. Доба Директорії УНР ознаменувалася на практиці поверненням до моделі місцевої адміністрації взірця УНР 1917–1918 рр. Діяльність усіх цих суб'єктів влади регламентувалася відповідними нормативно-правовими актами. Найдієздатнішою, на наш погляд, виявилася організація місцевої адміністрації за Гетьманату П. Скоропадського. За Директорії УНР комісари не змогли власними силами організувати адміністративну владу на місцях, насамперед у віддалених від губернського центру районах. Тому посильну допомогу у її становленні надавали збройні формування УНР.

Проблематика функціонування місцевих національних адміністрацій Волині під час Української революції 1917–1921 рр. і сьогодні залишається актуальною для вивчення. Потребують висвітлення питання про ступінь взаємодії між центральною владою та виконавчими структурами Волині, ефективність їх діяльності щодо вирішення повсякденних проблем життя населення, спроби відновлення національних владних структур у регіоні в умовах воєнних кампаній 1920 й 1921 рр., ін.

Література та джерела

1. Дорошенко Д. І. Історія України. 1917–1923 рр. : [в 2 т.] Т. 1 : Доба Центральної Ради / Д. І. Дорошенко. — Ужгород : Друкарня «Свобода», 1930. — 437 с.
2. Дорошенко Д. І. Історія України 1917–1923 рр. : [в 2 т.] Т. 2 : Українська Гетьманська Держава 1918 року / Д. І. Дорошенко. — Ужгород : [б. в.], 1932. — 424 с.
3. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол.: С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін. — К. : Ніка-Центр, 2009. — Т. 1. — 544 с.

4. Дем'янюк О. Й. Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914–1921 роках / О. Й. Дем'янюк. — Луцьк : ПДВ «Твердиня», 2011. — 320 с.
5. Гуцалюк І. О. Військово-політичне становище Західної Волині за Директорії УНР / І. О. Гуцалюк // Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць. — К., 2012. — Вип. 63 (№ 8). — С. 5–13.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). — Ф. 2523. — Оп. 1. — Спр. 1. — 245 арк.
7. ЦДАВО України. — Ф. 2523. — Оп. 1. спр. 2. — 136 арк.
8. Державний архів Житомирської області (Держархів Житомирської області). — Ф. Р-2399. — Оп. 1. — Спр. 21. — 25 арк.
9. ЦДАВО України. — Ф. 1216. — Оп. 1. — Спр. 73. — 179 арк.
10. Держархів Житомирської області. — Ф. Р-1644. — Оп. 1. — Спр. 22. — 67 арк.
11. ЦДАВО України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 18. — 84 арк.
12. ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 3. — Спр. 5. — 16 арк.
13. Державний архів Тернопільської області (Держархів Тернопільської області). — Ф. 203. — Оп. 1. — Спр. 103. — 175 арк.
14. Держархів Житомирської області. — Ф. Р-2399. — Оп. 1. — Спр. 35. — 198 арк.
15. ЦДАВО України. — Ф. 1092. — Оп. 6. — Спр. 2. — 62 арк.
16. ЦДАВО України. — Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 68. — 121 арк.
17. Держархів Тернопільської області. — Ф. Р-2803. — Оп. 1. — Спр. 6. — 3 арк.
18. ЦДАВО України. — Ф. 1078. — Оп. 3. — Спр. 4. — 4 арк.

REFERENCES

1. DOROSHENKO, D. I. (1930) *Istoriya Ukrayiny*'. 1917–1923 rr. : [v 2 t.] T. 1 : Doba Tsentral'noyi Rady' — *The History of Ukraine in 1917–1923. In two Vol. Vol. 1 : The Epoch of the Central Rada*. Uzhhorod: Drukarnya «Svoboda». (In Ukrainian).
2. DOROSHENKO, D. I. (1932) *Istoriya Ukrayiny*'. 1917–1923 rr. : [v 2 t.] T. 2 : Ukrayins'ka Get'mans'ka Derzhava 1918 roku — *The History of Ukraine in 1917–1923. In two Vol. Vol. 2 : The Ukrainian Hetman State in 1918*. Uzhhorod: b. v. (In Ukrainian).
3. MOTRENKO, T. V. et al. (2009) *Istoriya derzhavnoyi sluzhby*' v Ukrayini : u 5 t. T. 1 — *The History of Public Service in Ukraine. In 5 Volumes. Vol. 1*. Ky'yiv: «Nika-Centr». (In Ukrainian).
4. DEM'YANYUK, O. J. (2011) *Vijs'kovo-polity'chni aspekty' rozvy'tku Voly'ns'koyi guberniyi u 1914–1921 rokakh* — *The Military-Political Aspects of the Development of Volyn Province in 1914–1921*. Lucz'k: PDV «Tverd'y'nya». (In Ukrainian).
5. HUTSALIUK, I. O. (2012) *Vijs'kovo-polity'chne stanovy'shche Zakhidnoyi Voly'ni za Dy'rekTORIYI UNR* — *The Military-Political Situation of Western Volyn during the Directorate of the UNR*. Gileya :

- naukovy'j visny'k — *Scientific Bulletin «Gileya»*. Iss. 63 (8). p. 5–13. (In Ukrainian).
6. Nakazy' ta obov'yazkovi postanovy' golovного komisara Narodnoyi Respubliki' pry' nimecz'komu golovnomu komendantovi. 2 bereznya — 15 bereznya 1918 r. — *Orders and compulsory regulations of the Chief Commissar of the People's Republic during the leadership of German Chief Commandant (March 2 — March 15, 1918)*. F. 2523. Op. 1. Spr. 1. The Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (CSASB of Ukraine). Kyiv. (In Ukrainian).
 7. Pro areshyty', rozzbroyuvannya naselennya i rekvizy'ciyu khliba avstro-nimecz'ky'm vijs'kam, rozformuvannya vijs'kovy'kh chasty'n, propusk bizhenciv na bat'kivshchy'nu. Ty'mchasovi shtaty' Lucz'kogo povitovogo komisara, spy'sok majna sanitarno-avtomobil'noyi kolony' Vserosijs'kogo zems'kogo soyuzu. 8 bereznya — 14 bereznya 1918 r. — *Concerning the arrests, disarmament of the citizens and requisition of bread for Austro-German troops, military units' disband, refugees' pass to their homeland. Temporary states of Lutsk district commissar, the equipment list of the All-Russian Zemstvo Union's sanitary and automotive column (March 8 — March 14, 1918)*. F. 2523. Op. 1. Spr. 2. CSASB of Ukraine. Kyiv. (In Ukrainian).
 8. Cy'rkulyary Volynskogo gubernskogo komy'ssara ob y'zaty'y' oruzhy'ya u naseleny'ya, o podache svedeny'j o poly'ty'cheskom y' ekonomy'cheskom sostoyany'y' v uezdax. 2 yanvarya — 26 avgusta 1918 g. — *The circulars of Volyn Governorate commissar regarding weapon seizure from the citizens; furnishing of information about political and economic conditions in districts (2 January — 26 August, 1918)*. F. P–2399. Op. 1. Spr. 21. The State Archives of Zhytomyr Oblast. Zhytomyr. (In Ukrainian).
 9. Vidomosti osobly'vogo viddilu pro polity'chny'j stan ta nastroyi naselennya v Voly'ns'kij guberniyyi. 4 ly'pnya — 18 ly'stopada 1918 r. — *The Special Department's data about Volyn Governorate political state and population mood (4 July — 18 November, 1918)*. F. 1216. Op. 1. Spr. 73. CSASB of Ukraine. Kyiv. (In Ukrainian).
 10. Uvedomleny'e Volynskogo gubernskogo starosty v gubernskoe pravleny'e o ego vyezdax po sluzhebny'm delam. 28 maya — 12 noyabrya 1918 g. — *The notification of Volyn province governor to the provincial government about his departures on official business (28 May — 12 November, 1918)*. F. P–1644. Op. 1. Spr. 22. The State Archives of Zhytomyr Oblast. Zhytomyr. (In Ukrainian).
 11. Zakonoproekty' Ministerstva vnutrishnikh sprav za 1918 r. — *The Ministry of Interior bills for 1918 (1918)*. F. 1064. Op. 1. Spr. 18. CSASB of Ukraine. Kyiv. (In Ukrainian).
 12. Kopy'ya zakona ob ukray'nskom grazhdanstve, shtaty gubernsky'kh starost, postanovleny'ya MVD UD o naznacheny'y' gorodsky'kh golov; perepy'ska s gubkomy'ssaramy' ob organy'zacy'y' y' zadachakh Departamenta mestnogo samoupravleny'ya. 11 y'yulya 1918 g. — 15

- yanvarya 1919 g. — *Copy of the law concerning Ukrainian citizenship, the states of the province governors, the Ministry of Internal Affairs decree regarding the appointment of mayors; correspondence with the province commissars about the organization and tasks of the Department of Local Government (July 11, 1918 — January 15, 1919)*. F. 1216. Op. 3. Spr. 5. CSASB of Ukraine. Kyiv. (In Ukrainian).
13. Zayavleny'ya otdel'nykh ly'cz o pry'eme y'kh na sluzhbu v gorodskuyu upravu y' spy'sky' sluzhashchy'kh. 1919 g. — *The statements of individuals about their admission to the town council and the lists of employees (1919)*. F. 203. Op. 1. Spr. 103. The State Archive of Ternopil Oblast. Ternopil. (In Ukrainian).
 14. Y'nformacy'onnye svodky' o poly'ty'cheskom sostoyany'y' v uezdax guberny'y'. 19 yanvarya — 2 marta 1919 g. — *Information reports about political situation in the districts of governorate (19 January — 2 March, 1919)*. F. P–2399. Op. 1. Spr. 35. The State Archives of Zhytomyr Oblast. Zhytomyr. (In Ukrainian).
 15. Zhurnaly zasedany'j Dy'rektory'y' Ukray'nskoj Narodnoj Respubly'ky'. 8 fevralya 1919 g. — 5 marta 1919 g. — *Minute books of the Ukrainian People's Republic Directorate (8 February — 5 March, 1919)*. F. 1092. Op. 6. Spr. 2. CSASB of Ukraine. Kyiv. (In Ukrainian).
 16. Ukaz golovnoyi upravly' vijs'ka UNR. Obizhny'ky' Ministerstva pro vidnovlennya diyal'nosti gubernial'ny'kh i volosny'kh komisariiv, pro sy'stemu upravlinnya na miscyakh, po organizacijny'kh i finansovy'kh py'tannyakh. 11 chervnya 1919 r. — 12 ly'stopada 1919 r. — *Central council decree of the UNR troops. The Ministry circulars about the activities of governorate and district commissars, local control system in organizational and financial matters (11 June, 1919–12 November, 1919)*. F. 1092. Op. 2. Spr. 68. CSASB of Ukraine. Kyiv. (In Ukrainian).
 17. Rasporyazheny'ya komy'ssarov pocht y' telegrafov o srokakh predostavleny'ya raportov po poly'ty'cheskoj sy'tuacy'y'. 31 dekabrja 1918 g. — 6 fevralya 1919 g. — *Orders of post and telegraph commissars regarding the date of reporting about the political situation (31 December, 1918–6 February, 1919)*. F. P–2803. Op. 1. Spr. 6. The State Archive of Ternopil Oblast. Ternopil. (In Ukrainian).
 18. Uprava komplektuvannya. Mobilizacijny'j viddil. Ly'stuvannya z komandy'rom zapasovy'kh bry'gad pro pry'znachennya povitovy'kh vijs'kovy'kh nachal'ny'kiv, pro organizaciju propagandy' proty' radyans'ky'kh vijs'k. 1919 r. — *Recruitment board. Mobilization Department. Correspondence with the commander of reserve brigades about the appointment of district military officers, and the organization of propaganda against Soviet troops (1919)*. F. 1078. Op. 3. Spr. 4. CSASB of Ukraine. Kyiv. (In Ukrainian).